

них ресурсів, а також економічні заохочення за використання ресурсозберігаючих екологічних технологій і охорону навколишнього середовища.

УДК: 334: 477. 7

**РЕФОРМУВАННЯ ФОРМ ВЛАСНОСТІ – ЕКОНОМІЧНА ОСНОВА
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗ-
НЕСУ**

А.С.МОХНЕНКО – аспірант

Поняття власності діалектично пов'язано з виробничими відношеннями, які є її матеріальною основою. Виробничі відносини поділяються на соціально-економічні та організаційно-економічні. Реформування сучасної економіки України згідно до об'єктивно діючих економічних законів повинно здійснюватися на основі створення законодавчої бази, що гарантує та закріплює процес становлення та розвитку необхідних форм власності. Цьому повинен сприяти, у першу чергу, основний закон – Конституція України. Без законодавчого закріплення форм власності, формування правового поля функціонування малого бізнесу неможливо реформування економіки по перетворенню її у ринкову, неможливо залучення значних закордонних інвестицій. Це має безпосереднє відношення до долі малого та середнього бізнесу. Чисельні урядові спроби врятувати економіку за допомогою локальних чинних актів господарського призначення без правового забезпечення власності лише посилює кризу діючої соціально-економічної системи. Всьому цьому ми є живими свідками. Дослідження вітчизняних та закордонних вчених свідчать про те, що правове закріплення форм власності на засоби виробництва зумовлює реформування не тільки виробничих відношень, а й виробничих сил.

Викладені позиції відносяться до сфери мирової теорії макроекономіки. Це не просто теорія, а перевірені практикою методичні рекомендації на макроекономічному рівні. І якщо наш уряд буде ігнорувати данні вимоги, наша економіка буде приречена на багаторічний, затяжний процес первісного нагромадження капіталу, у стадії якого вона ще знаходиться (1).

У сучасному розвиненому ринковому суспільстві існують різноманітні форми власності. Однак із розвитком цього суспільства змінюються їх зміст та питома вага у економічній структурі. В минулому сторіччі не тільки переважною, але і домінуючою була індивідуальна приватна власність у її капіталістичному і феодалському

варіантах. Сьогодні домінуюче положення займають колективні форми: акціонерна, кооперативна, державна власності.

Різноманітні форми власності, незважаючи на формації, не існують незалежно одна від одної. Вони знаходяться у постійній взаємодії, тісному зв'язку та конкуренції між собою (1).

Верховною Радою України на протязі останніх років закладені основи створення правового поля, відносно становлення та розвитку форм власності.

На сьогоднішній день існують багато нормативно-правових актів, які тим чи іншим чином регулюють питання власності. Такими нормативно-правовими актами є:

1. Закон «Про власність»;
2. Закон «Про підприємства»;
3. Закон «Про приватизацію майна державних підприємств»;
4. Закон «Про приватизацію малих державних підприємств (малу приватизацію)»;
5. Закон «Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції в ході здійснення підприємницької діяльності»;
6. Закон «Про господарські товариства».

Згідно з законодавством України існують три форми власності:

Державна; Колективна; Приватна.

Державна власність у свою чергу можна поділити на загальнодержавну та комунальну. Комунальна власність – це власність місцевих органів влади і управління.

Слід відзначити, що нині місцеві органи влади і управління не мають достатньо коштів для утримання власних об'єктів. Вирішення цієї проблеми можливо шляхом передачі деяких об'єктів у оренду чи власність колективів або приватних осіб, але за певними вимогами, чи шукати необхідні кошти для фінансування цих об'єктів.

Колективна власність як і державна підрозділяється на види:

1. Власність колективних підприємств;
2. Власність акціонерних підприємств;
3. Власність господарчих товариств;
4. Власність громадських організацій та інші.

Зараз створюється багато акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та інші види господарчих товариств. Їх створення та діяльність регулюються законом «Про господарські товариства».

У нинішній період існує тенденція формування державних акціонерних товариств, тобто змішаної форми власності і саме тут чинне законодавство має багато проблем. Тому необхідно або приймати нові закони, або вносити доповнення до чинного законо-

давства. Багато акціонерних товариств створюється за допомогою приватизації. Приватизація – це великий та складний процес. Законодавство регулює це питання, але на сьогоднішній день ми маємо багато законів, положень, інструкцій, які знаходяться у різноманітних джерелах і це ускладнює їх використання.

Протягом багатьох десятиріч приватну власність законодавчо не допускали. На сьогоднішній момент законодавство визнало приватну власність як рівноправну форму власності нарівні з державною та колективною. Але у чинному законодавстві є багато пробілів та перешкод, які необхідно усунути найближчим часом. Із усього сказаного треба відзначити, що законодавча база для розвитку усіх трьох форм власності є, але необхідні деякі доповнення, зміни, а також кодифікація чинного законодавства.

Досліджуючи зазначені законодавчі акти, можна заключити, що зараз в Україні відбувається переділ існуючих форм власності, в основі якого лежить процес формування малого та середнього капіталу. При цьому слід відмітити загальну закономірність – малий бізнес постійно породжує капіталізм, його виробничі відносини формує новий тип виробничих сил і здійснює перехід частини малих власників у ряди дрібних капіталістів та підприємців. Частина дрібних підприємців руйнується, а частина пробивається у ряди середніх. Поступове включення України у міжнародний розподіл праці, поступова приватизація (як малого, так і великого рівня) прискорюють процеси формування структури власності та її взаємодії з малими та середніми виробничими одиницями. Поряд з цим, багато середніх та великих підприємств прибирають зі своїх структур неефективні, допоміжні елементи; розпадаються на менші підприємства. Малий та середній бізнес виступає у якості постачальників окремих вузлів і деталей, або надає певні послуги великим структурним підрозділам.

У відомих випадках великі монополії самі породжують мале виробництво. В сучасній сфері послуг та роздрібній торгівлі, де так розповсюджена мала приватна власність, зацікавленими є великі монополії, для яких дрібний власник виступає у якості провідника їхніх товарів. Дрібний та середній індивідуальний власник залежить від крупних банків та умов кредиту. Ця обставина ставить у залежність від крупних банківських монополій також і чисельні компанії та акціонерні товариства. Чим ширше та глибше діє процес суспільного розподілу праці, тим більш капіталістичне виробництво набуває суспільного характеру.

У економіці високорозвинених капіталістичних країн домінує положення займає колективна капіталістична власність. Але пропорційне співвідношення колективної, державної та індивідуальної

форм власності між малим, середнім і великим бізнесом складалося десятиріччями і за активної державної практики у цьому питанні. У сфері малого бізнесу домінує приватна або індивідуальна форма власності. Окрім двох названих форм у ринковій економіці України формується кооперативна (колективна) форма власності. Як правило, це виробничі кооперативи або невеликі підприємства, викуплені колективом.

Реформування чи зміна домінуючої форми власності (державної) призводить економіку України до функціонування у двосекторній моделі: державної та приватнопідприємницької. Внаслідок чого обидва сектори повинні стати рівноправними конкурентами, тобто мати однакові стартові умови і однакову відповідальність перед законом. Як результат державного реформування власності, економіка України повинна отримати:

- множинну, ускладнену структуру форм господарювання;
- єдиний економічний простір з однаковими економічними умовами для різних суб'єктів господарювання;
- розвиток та затвердження особливої функції господарських суб'єктів підприємництва;
- усунення монополії у сфері власності (1).

Деякі українські економісти спрощено підходять до процесів перерозподілу власності у країні (1). За ідеальну модель розвитку приймають такі економічно розвинені держави, як Франція, Німеччина, Австрія, Японія, де співвідношення державного і приватного секторів варіює відповідно з 30-35% і до 60-65%, а малий бізнес на 70-80% відносять до приватнопідприємницької сфери. Усреднюючи ці показники, стосовно до України можна вивести таке співвідношення: питома вага державної власності повинна складати 15-25%, малого та середнього бізнесу – 35-40%, власності крупних приватних фірм – 35-50%. Хоч і бажаний такий результат, але найближчим часом сумнівно що буде присутнім у економіці країни. Адже таке співвідношення максимально наблизило б нас до економіки вільної конкуренції (1).

Доки великі державні монополії займають лідируюче положення, поряд з ними формуються великі монопольні об'єднання закордонних компаній (насамперед іде торгова інтервенція, за котрою піде виробнича), і відбувається формування потужного монопольного прошарку національного крупного капіталу. Держава не приймає ніякої участі у врегулюванні процесів, що відбуваються, більш того їх зовсім не досліджують і не аналізують. Згідно офіційної думки, процеси приватизації автоматично призведуть Україну до ринку вільної конкуренції та множинності рівноправних форм власності (1).

Відбувається скорочення державного сектору. Приватний сектор складає вже близько 22% валового національного продукту України. Серед країн Східної Європи та колишнього СРСР це становить найнижчий показник після Казахстану та Білорусі, найвищий показник у Чехії та Росії (див. дані діаграми 1) (2).

Доцільно зауважити, що цей показник для Росії не є цілком позитивним у сфері формування малих та середніх структур. При більш ніж 60% валового національного продукту, що створюється у приватному секторі, питома вага малих та середніх підприємств у валовому внутрішньому продукті не перевищує 15%, на частку зайнятих у малому та середньому бізнесі падає не більше 13 % загальної чисельності економічно активного населення (1). Відповідно до економіки України ці показники зовсім незначні і не є визначальними у процесах структурної перебудови.

Загально відомо, що в Україні відбувається класичний процес первісного накопичення капіталу, який характеризує зародження капіталістичних виробничих відносин і формування нового типу виробничих сил, перерозподіл існуючих форм власності (1). У світовому капіталізмі цей процес пройшов багато десятиріч тому і мав вихідною базою феодалний лад та феодалні форми власності. Стосовно України, то для неї є характерним перехід до капіталізму від тоталітарного соціалізму із загальною державною власністю та значним прискоренням процесів завдяки потужному зовнішньому впливу.

Дослідження світової економіки дозволяють виділити основні напрямки формування приватних та акціонерних капіталів(1). У першу чергу це цивілізовані, дозволені державою, юридично правомірні методи первісного накопичення капіталу. Сюди слід віднести:

- природне зародження малих підприємницьких структур, створених на трудові доходи та на оборотні капітали;

- капітали, виниклі у результаті приватизації, як малої, так і великої;

- демонополізація та реструктуризація державної власності;

- державні займи, дотації, борги, іноземні займи та інвестиції, що створюють у основній своїй масі торговий та фінансовий капітал, і що формують фінансові ринки;

- пограбування значної частини населення: грошові реформи, знецінення внесків, зниження життєвого рівня, податковий тягар, інфляційні процеси, стрибки валютних курсів.

Які ж шляхи не ідилічного виникнення приватних капіталів, адже на відміну від світового досвіду, у нас були відсутні навіть у початковій формі торговий і лихварський капітал, повністю була відсутня земельна власність, лише у незначній формі ми можемо го-

ворити про кооперативну власність яка у її чистому вигляді була максимально наближеною до державної. Крім того офіційно визнано існування у соціалістичному суспільстві тіньових і мафіозних (кримінальних) капіталів.

По-перше, слід сказати про легалізацію тіньових та злочинних капіталів, що скуповують державні торговельні та виробничі підприємства (навіть чи за їх реальними ринковими цінами), створюють малі структури і примножують свої капітали у сферах з високою швидкістю обертів капіталу, високими нормами прибутку, плюс можливістю здійснювати тіньові нелегальні операції. Відповідно, це торгівля, посередництво, фінансове шахрайство та інше.

По-друге, народження могутньої тіньової економіки, офіційно не зареєстрованої, не оподаткованої – масове явище посередництва, маклерських послуг, «човників». Згідно дослідженню, проведеного економічним інститутом при Всесвітньому банку, економіка України недоотримає до свого бюджету 40-50% національного доходу через невраховані операції. Тобто, паралельно з державним і приватним секторами економіки, рівноправно (а може у значно вигідніших умовах) функціонує тіньовий капітал, який поступово виливається у різні форми приватнопідприємницького сектору.

По-третє, розкрадання державної власності. Можна назвати декілька каналів, що послужили потужними джерелами формування значних капіталів для керівників великих і середніх державних структур:

- видача кредитів комерційним структурам, у більшості випадків на пільгових умовах, відстрочка платежу за вже відпущений товар;

- створення нових підприємств при держструктурах (згодом заборонене), що було очевидним видом крадіжки основних та оборотних фондів, та незаконне використання інтелектуальної власності;

- переведення грошових коштів та майна державних підприємств до комерційних структур у формі продажу, оренди чи найму, часто із заниженою вартістю чи оплатою;

- у галузі приватизації додатковим злочинним засобом збільшення тіньових капіталів слугує заниження вартості підприємств, доручення оцінювання підприємств, що приватизуються, тим фірмам, котрі беруть за цю ціну великі суми та інше;

- у зовнішньоторговельній діяльності, це заниження вартості і, відповідно, цін на експортовані та імпортовані товари, фіктивний експорт та імпорт.

Джерела виникнення організованої злочинності, умови що, заохочують її розвиток та входження в офіційну економіку, пов'язані з відсутністю реальної влади в руках законного уряду, надмірною владою бюрократії, можливістю існування нелегальних сфер діяльності та нелегальних ринків.

Таким чином, порівняльний аналіз шляхів виникнення форм власності дає змогу стверджувати, що процес формування приватно-підприємницького сектора іде перш за все через реформування державної власності. Розвиток підприємств у приватному секторі є важливим показником темпу реформ. Поки що Україна займає одне з останніх місць серед країн СНД та Східної Європи щодо рівня приватного сектора у виробництві ВВП (див. дані діаграми 1).

Швидкість формування альтернативних форм власності у економіці збігається з процесами приватизації, як малої, яка за офіційними даними вже завершується, так і великої. Незадоволення цими процесами було яскраво виражено в економічній доповіді Президента України за 1994 рік у розділі «Реформування відношень власності». У даному виступі відмічається, що переважним у промисловості залишається державний сектор (54% загальної чисельності підприємств), в основному процес приватизації здійснено у торгівлі, громадському харчуванні та сфері обслуговування. Відбулося незначне збільшення недержавного сектору у сфері промислового виробництва. При зовнішній об'ємності даного процесу, кількість зайнятих у малих та середніх структурах невелика (3).

Поки що важко дати економічну оцінку ефективності цих процесів через брак нез'ясованих обставин. Перше, який рівень ефективності недержавного сектору і особливо його малих та середніх структур, якщо пам'ятати, що деяка частина малих структур знаходиться у державній та комунальній власності? Друге, яка економічна доля цих підприємств найближчим часом, адже є можливим ряд варіантів їх подальшого розвитку, а саме: зріст у рамках галузевої ніші (стагнація чи банкрутство); підпорядкування, формальне чи неформальне, монопольним об'єднанням (як вітчизняним, так і закордонним); структурний розподіл та поява на ринку додаткової кількості малих виробників. Подальший розвиток і покаже, чи наближається наша економіка до ринку досконалої конкуренції, чи іде у середину державно-монополістичного капіталізму.

Таким чином, у економіці перехідного періоду відбуваються два взаємопов'язаних процеси: формування нової структури власності і формування структури суб'єктів господарювання.

Якщо наслідувати історичний шлях розвитку капіталізму, то слід за епохою первісного накопичення капіталу на нас чекає ринок вільної конкуренції з переважанням великої приватної та державної

власності. Відповідно, основними суб'єктами господарювання будуть великі та середні господарчі одиниці. Малий бізнес зможе існувати лише у вузьких рамках, котрі залишає йому крупний капітал. Це – сфера обслуговування (як побутова, так і виробнича), дрібна торгівля, кустарне виробництво, що ми вже маємо на сьогодні у сфері малого підприємства.

Виходячи із сьогоденної політичної та економічної ситуації в Україні, треба йти у своєму розвитку за второваною схемою розвитку капіталізму у Європі та Америці початку теперішнього сторіччя. Тільки з тією різницею, що події будуть відбуватися швидше та болючіше для основної маси населення. Говорити про побудову соціальної ринкової економіки протягом найближчого десятиріччя не є реальним.

Слід навчатися не лише на чужих помилках, але й на чужих досягненнях. Світовий економічний досвід показує, що у найтяжчих та катастрофічних ситуаціях можливо знайти гідне економічне рішення. Таким позитивним досвідом для нашої економіки є світовий досвід зі створення та регулювання малого та середнього бізнесу. Особливий інтерес являє досвід тих державних систем, де на базі тоталітарних форм правління у найкоротші строки було створено високоефективне конкурентне середовище (сюди можливо віднести Німеччину, Японію, Чилі), з специфічними, глибоко національними, економічними механізмами врегулювання ринкового середовища, згодом повноправно впроваджених у світовий міжнародний розподіл праці.

Література:

- Безверхая О.В. Государственное регулирование малого бизнеса. – Донецк: 1997. – 45,67,
Проблемы реформирования и структурной перестройки экономики Украины. Сб. статей. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1994. – 19с., 77с., 134с.
Экономическое и социальное развитие Украины в 1994 году. Выступление Президента Украины. – Киев, 1995. – 101с.